

---

van de leden wat gekunsteld aan.

Er valt niet aan te denken in deze bespreking een ook maar enigermate volledig beeld te geven van hetgeen door de auteur aan de orde wordt gesteld. Daarvoor is het werk te veelomvattend en te kaleidoscopisch. Ik beperk me tot een tweetal zaken dat me bijzonder trof.

In ruim tien bladzijden, 89-102, behandelt J. de theosofie in Nederlands-Indië. Hoewel westerse theosofen ervan overtuigd waren dat de Javaanse spirituele traditie theosofisch van aard is - spiritisten claimden hetzelfde - slaagden zij er maar niet in hun ideeën succesvol over te brengen. Na bijna een halve eeuw van pioniersarbeid bedroeg het aantal leden in Nederlands-Indië slechts 2000, waarvan 1000 Europeanen, 800 inheemsen en 200 Chinezen. Dat de invloed van vooral de Javaanse en Maleise theosofen groot geweest moet zijn, blijkt aan het slot van de paragraaf. Politici als Soekarno en Mohammed Hatta waren op enig moment lid van een theologische loge en de schrijver besluit hieruit dat het optreden van de theosofen in Nederlands-Indië van belang moet zijn geweest in de strijd voor een onafhankelijk Indonesië.

Een tweede facet dat ik aan de orde wil stellen kan op de noemer: theologie en ideologie worden gebracht. Uiteraard wordt er nogal wat aandacht besteed aan de antroposofie. Per slot van rekening was Rudolf Steiner tot 1913 lid van de Duitse Theosofische Vereniging. J. signaleert terecht dat de theosofie invloed heeft gehad op de ontwikkeling van het antroposofische gedachtengoed, maar het was vooral de 'westerse werkwijze' die het verschil tussen beide markeerde. Evenals veel vooraanstaande spiritisten uit de zestiger en zeventiger jaren waren, enkele decennia later, vrij wat theosofen lid van de vrijmetselarij. Op blz. 143 noemt de auteur een aantal oorzaken hiervoor en daar maakt hij in a nutshell tevens duidelijk hoe complex de verhoudingen tussen de 'kleine godsdiensten' rondom de eeuwwende waren. Ook de relatie theosofie en socialisme komt - summier - aan de orde. Summier, omdat er tussen deze beide stromingen eigenlijk nauwelijks banden waren. 'Theosofie en strijdend socialisme (...) zijn niet te combineren' luidt het op bladzijde 134 en uit dezelfde pagina leren we dat in 1910 een elke vorm van activisme werd afgezworen: de werk-